

İSRAİL/YAFA'DAKİ OSMANLI MİMARİ ESERLERİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Doç. Dr. Ahmet Ali BAYHAN*

Özet

Bugün İsrail'in eski ve önemli kentlerinden birisi olarak bilinen ve Tel-Aviv'e bağlı bir yerleşim yeri olan Yafa'da, özellikle XIX. yüzyılda inşa edilmiş Osmanlı eserleri mevcuttur. Bu makalede Yafa'dan Bahr Camii (Camii'l-Bahr, Deniz Camii), Mahmudiye Camii (Yafa Ulu Camii), Cebeliye Camii, Sıksık Camii, Acemi Camii, Hasan Bey Camii, Ebu Nabbut Sebili, Mahmudiye Camii'ne Bitişik Sebil, Süleyman Paşa Sebili, Eski Saray (Eski Hükümet Binası), Yeni Saray (Yeni Hükümet Binası), Saat Kulesi ile Yafa Çarşısı'nın mimari özellikleri ile Osmanlı mimarisindeki yerleri anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yafa, Osmanlı Mimarisi, Neo-Barok, Neo-Klasik, Batılılaşma

Observations on Otoman Architectural Works in Jafa/Israel

Abstract

In Jafa, known as one of the important and old cities in Israel and a settlement attached to Tel-Aviv today, are the Ottoman Architectural Works, particularly built in XIX. century. It will be explained the architectural specialties of Sea Mosque (Jami al-Bahr, al Bahr Mosque), al Mahmudiyya Mosque (Jaffa's Great Mosque), Jabaliyya Mosque, Siksik Mosque, al Ajami Mosque (Jami al-Ajami), Hasan Bey Mosque, Sabil of Abu Nabbut, Sabil next to al-Mahmudiyya Mosque, Sabil of Sulayman Pahsa, Jaffa's Old Saray (Old Government Office), Jaffa's New Saray (New Government Office), Jaffa's Clock Tower and Jafa Bazaar and their spaces inside of Ottoman architecture in this article.

Key Words: Jafa, Otoman Architecture, Neo-Baroque, Neo-Classic, Westernization

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Erzurum, e-mail: ahmetalibayhan@hotmail.com

Türk Tarih Kurumu'nun görevlendirmesi ile 2006 yılı Mayıs ayında bir haftalık bir süre, Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı Halilullah ÖZCAN ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanı Suat Faruk GİRAY ile birlikte Filistin ve İsrail'de bulunmuştum.¹ Bu süre zarfında çok sayıda tarihi eseri yerinde gözlemlene imkânına sahip oldum. Kaleme aldığım bu yazı da Yafa'daki Osmanlı mimari eserleriyle ilgili olacaktır. Ama öncelikle Yafa'nın kısa bir tarihi sunulduktan sonra buradaki eserlerle ilgili gözlemlere geçilecektir.

Yafa, İsrail'de, Doğu Akdeniz sahilinde dünyanın en eski liman şehirlerinden birisi olup, denizden 38 m. yükseklikte kurulmuş ve başkent Tel-Aviv ile hemen hemen birleşmiş durumdadır. Eski zamanlardaki Kudüs'ün liman kenti, adını büyük tufandan sonra burayı kuran Nuh'un üç oğlundan biri olan Yafes'den almıştır. Çeşitli kaynaklarda *Y-pu* ya da *Ya-Pho*, Yapū veya Yappū, Yāfā, Yāfī, Yafō, Yofī ve Iopeia gibi isimlerle anılan Yafa'nın tarihi oldukça eskidir. Tevrat'ta bir liman şehri olarak görünür; mabed inşaatı için hazırlanmış ağaç gövdelerini Kral Hiram sallarla buraya getirtmiş. Thutmosis III, ilk seferine Gazze-Yafa-Karmel güzergâhında çıkmış, bu esnada Gazze ile Yafa arasında yaşayan halkın direnişiyi karşılaşmış ve burada çok büyük bir katliam gerçekleşmiştir. Eski Ken'an şehri Makkabeliler ile Yahudi hâkimiyetine girmiştir. Roma devrinde Yafa, merkezi Kayseriye olan Palestine Prima adlı bir eyalet içinde yer almış. 636 yılında Amr b. As komutasındaki ordu tarafından fethedilerek İslam topraklarına dâhil edilmiş ve Filistin Cünd adıyla Kayseriye merkezli eyalet yapısını devam ettirmiştir. Emeviler zamanında eyaletin merkezi olarak kurulan Remle dolayısıyla öncmi daha da artmış olan Yafa, 878'de Filistin ile birlikte Tolunoğullarının eline geçmiştir. Haçlı seferleri zamanında Yafa, üzerinde çok mücadele edilen bir şehir olmuştur. Franklarla Eyyubiler arasında zaman zaman el değiştiren Yafa, Memluklar devrinde Şam'a tabi, dört kıyı bölgesinden biri olan Remle idari bölgesine aitti. Bir aralık da Gazze'ye tabi olmuştu. Arap coğrafyacıları, Yafa'yı Remle ve Kudüs'ün limanı olarak, barış zamanlarında canlı ticaretinden çok, işlek pazarlarından yararlanan küçük, iyice tahkim edilmiş bir liman şehri olarak tasvir ederler. Mercidabık muhasarasından sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Yafa da tahribattan nasibini almıştır. Osmanlı idaresinde Gazze

¹ Bu çerçevede beraber Filistin ve İsrail'de bulunduğumuz çalışma arkadaşlarıma ve bizi buraya gönderen Sayın Başkan Prof.Dr. Yusuf HALAÇOĞLU'nun şahsında Türk Tarih Kurumu'na ve çalışanlarına, Yafa ve Tel-Aviv'deki ziyaretlerimiz esnasında bize rehberlik eden Tel-Aviv Büyükelçiliği Türk Turizm Bürosu Müşaviri değerli dost Sayın Hasan SARITEPECİ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Sancağı'na bağlanan Yafa, Remle nahiyesine tabi olarak sakin bir sahil kasabası hüviyetine bürünmüştür. Harap vaziyetteki Yafa, ancak XVII. asrın ikinci yarısında, özellikle limana bir rıhtım yapıldıktan sonra, yavaş yavaş yeniden gelişmeye başlamıştır. Şam Paşası ve Bulutkapan Ali Bey taraftarları arasında cereyan eden mücadelelere sahne olan Yafa, Napolyon tarafından zapt edildiğinde de büyük bir katliama ve salgın hastalıklara maruz kalmıştır. 1838'de meydana gelen depremde ağır hasara uğrayan Yafa'da, 1865'ten sonra Alman Templer Cemiyeti adıyla kurulan koloni zamanla genişlemiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru hazırlanan Osmanlı Devleti'nin imar programına göre limanına bir rıhtım yapılması, Fransızlar tarafından 1892'de yapılan ve şehri Kudüs'e bağlayan demiryoluna bir istasyonla bağlanması kararlaştırılan ve karayoluyla da Kudüs'le bağlantılı olan Yafa kazası, bir nahiyeye ve 126 köye sahipti. XX. yüzyılın başlarında Yafa'da 'Filistin Ofisi' adında bir teşkilat kuran Yahudiler, bu ofisin girişimleri neticesinde "Filistin Toprak Geliştirme Merkezi"ni meydana getirerek yerleşme faaliyetlerini sürdürdüler. Nihayet Yafa yakınlarında 139 ev ve 1.500 nüfustan meydana gelen Tel-Aviv şehrini kurdular. 1917'de İngilizlerin eline geçen Yafa, kuzeyinde hızla gelişen Tel-Aviv'in gölgesinde kalarak önemini gittikçe kaybetmiştir. Ancak şehir, bir sayfiye merkezi olarak ehemmiyetini hala muhafaza etmektedir.² Dar sokakları ve eski yapıları ile zengin bir tarihe sahip olan şehirde, bazı tarihi manastırlar ile hastanelerin yanı sıra Osmanlı devrinden kalma dini ve sivil tarzda çeşitli mimari eserler dikkat çekmektedir.

Bahr Camii (Camii'l-Bahr, Deniz Camii), Ha'aliya Hashniya Limanı'nın kenarında Akdeniz'e nazır olarak iki kat halinde yükselmektedir. Müslüman nüfusun azalmasıyla birlikte bugün, daha çok limana gelip giden denizcilerin, balıkçıların ya da çevredeki Müslüman sakinlerin kullandığı caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Alman Ressam Lebrun'un 1675 tarihli bir resmine dayanarak Bahr Camii'nin Yafa'nın en eski camisi olduğu sanılmaktadır. Belki ilk olarak, en azından alt katı XVI. yüzyılda inşa edilen, ardından da XVII. yüzyılda ilavelerle (ikinci kat ve minare) geliştirilen

² Ş. Sami, *Kamus'ul-Alam*, VI, İstanbul, 1316, s. 4784; M. Ş. Günaltay, *Yakın Şark III. Suriye ve Filistin*, Ankara, 1947, s. 61,79; B. Lewis, "Jaffa in the 16th century, according to the Otoman Tahrir registers" *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara, 1968, s. 435-446; Ş. Tekindağ, "XVIII. Yüzyılda Akdeniz'de Rus Donanması ve Cezzar Ahmed Bey'in Beyrut Savunması" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 5, İstanbul, 1968, s. 37-45; M. K. Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, İstanbul, 1982, s. 134 v.d.; Y. Z. Özer, *Mısır Tarihi*, Ankara, 1987, s. 179, 197, 296; E. Honigmann, "Yafa" *Mad., I. A.*, Cilt: XIII, İstanbul, 1993, s. 330-333; S. Erinc, "İsrail" *Mad., DİA*, Cilt: XXIII, İstanbul, 2001, 181-183.

camii, uzun bir süre harap vaziyette kaldıktan sonra 1997'de restore edilerek günümüze kadar ulaşabilmiştir. Sarımtırak renkte düzgün taş malzemeden inşa edilmiş caminin denize bakan cephesinde, altta yuvarlak kemerli kapılar, üstte ise ahşap kepenkli ve yuvarlak kemerli pencereler ve küçük bir terasa açılan kapı dikkat çekmektedir. Filistin bölgesindeki geleneksel yapı anlayışına uygun olarak düz damlı basit bir mekândan ibaret olan caminin bir de minaresi vardır. Minare, caminin güneybatı köşesini işgal etmektedir. Zeminden itibaren başlayan kaide duvarla bütünleşmiş durumdadır. Köşeler pahlanarak geçilmiş olan pabuç kısmı, sekizgen şekilli olup, iki silme ile üç katlı bir görüntü sergilemektedir. Oldukça dar tutulmuş silindirik gövdenin üzerinde dışarı taşıntı yapan silindirik şekilli bir altlıkla birlikte şerefeye yer verildiği görülmektedir. Taş plasterler üzerine oturan ahşap korkuluklu şerefe, ahşap direkler tarafından taşınan bir sundurma ile örtülüdür. Silindirik petek, üzerinde piringten bir alemin yükseldiği küçük bir kubbeye kapatılmıştır.

Padişah II. Mahmud'a izafeten **Mahmudiye Camii** olarak da bilinen **Yafa Ulu Camii**, eski Yafa'nın kuzeydoğu bölümünde yer almaktadır. Yafa'nın en büyük ve en önemli camisi olan yapı, ikisi büyük, birisi küçük üç avlu etrafında düzenlenmiş bir yapı kompleksi halindedir. Binalar, kapılar ve avlular farklı tarihlere aittir. Burada bir rivayete göre Bibi Ailesine ait küçük bir camin, başka bir rivayete göreyse Şeyh Muhammed el-Halili tarafından 1730'da inşa edilen bir cami bulunmaktaydı. Aynı yerde bugünkü yapı 1812 yılında, Sultan II. Mahmud'un saltanatı zamanında, Akka Valisi Süleyman Paşa'nın emri ile Cezzar Ahmed Paşa'nın memluklarından Gazze ve Yafa Valisi Emir Muhammed Fbu Nabbut tarafından yaptırılmıştır. Bununla ilgili kitabe güney kapı üzerinde yer almaktadır:

Mâ şâc'l-lâh

Bismillahirrahmanirrahim

Ceddede hâze'l-binâ fi hâze'l-mescidi fi saltanati hâmî dîni'l-müslimîn el-sultân Mahmud Han nasarahü'l-'Azîzi'r-Rahmân bi-emri Hazreti

Vezîretü'l-Mu'azzam el-Hâc Süleyman Paşa yessere'l-lâhü lchû mine'l-hayri mâ şâc Vali-i Sayda ve Gazze ve Yafa hâlen bi-münâzarati silahşor-i hâssa

Ve mütesellimün Livâ-i Gazze ve Yafa hâlen ve ma'tükun el-merhûm el-mağfûr lehü el-Hâc Ahmed Paşa el-Cezzar subbün 'alâ darîhahü sehâibü'l-ğufrân

El-Emîr Muhammed Emin ğafera'l-lâhü lehü ve limen de'â lehü bi-hayrin ve âhirihî 'ale'l-hayyi'l-lezî lâ yemût bi-târîhi şehri Rebî'î'l-Âhir sene 1227

Caminin son cemaat yerinin doğu duvarında yer alan kitabede ise şu ibareye rastlanmaktadır:

(Bismillahi)rrahmanirrahim

... ve mütesellimün livâ Gazze ve Yafa hâlen me'tûkun el-merhûm el-mağfûr lehû el-Hâc Ahmed Paşa

... scene 1227 el-'aliyyeti ve zâlîke fî şehri Cemâziye'l-Âhir seb'a ve 'ısrîn ve micteyn ve elf.

Bu kitabede Cezzar Ahmed Paşa'nın adı ile yeniden yapım tarihi olan 1812 yılı tekrarlanmaktadır.

Cami daha sonra Sultan I. Abdülmecid zamanında Hasan el-Dicani tarafından 1855-56 senesinde tamir edilmiştir. Bununla ilgili kitabe de yapının son cemaat yerinde, yerde serbest bir şekilde durmaktadır. Sckiz beyit halinde düzenlenmiş olan kitabenin son dört beytinde şunlar yazılmıştır:

Ve 'ammerahû cemâ't-i ehl-i hayr
Recâü'l-ecr minhü yevmü'l-âhir
Ve... bi-'asri sultanı'l-berri eyâ
Lehû'l-mülkü'l-mecîd e'azze nâsır
'Alâ yedi 'abdühü Hasan el-Dicânî
Ebu'l-ikbâl errih 'afvü gâfir
Li-ehdi'l-hayr fe-ehdi düâ ve errih
Fe-hâzâ mescidu'l-lâhü 'âmir
Sene 1272

Ana avlu caminin batı tarafında bulunmaktadır. Bu avlunun güneyine enlemesine yerleştirilmiş olan cami, yuvarlak kemerli ve çapraz tonozlarla örtülü altı gözlü son cemaat yeri, iki büyük basık kubbeyle örtülü yatay dikdörtgen şekilli harimi ve sekizgen gövdeli ve iki şerefeli minaresiyle dikkat çekmektedir. Güney duvarın doğu ucunda da Süleyman Paşa'nın yaptırdığı sebîl yer almaktadır.

Bitkisel süslemelerle bezenmiş kanatlara sahip Güney Kapı, bu yöndeki caddeye bakmaktadır. Batı Kapı ise Eski Saray (Hükümet Sarayı)'ın tam karşısında olup, büyük ahşap kapı kanatları bitkisel süslemeler ve Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle tezyin edilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında eski surların dışında, doğu tarafta yeni bir Hükümet Binası yapılnca, XX. yüzyılın başlarında bu yöne de bir kapı yerleştirilmiştir. Ona da 'Vali Kapısı' denmiştir. Bu kapıdan ulaşılan avlu, ana avlunun doğusunda yer almakta olup, iki avlu birbirine iki kemerle bağlanmıştır. Üçüncü ve küçük olanı da ana avlunun kuzeyinde tuvaletlerle abdest alma yerlerini ihtiva etmektedir.

Bugün caminin dış duvarları büyük oranda dükkânlarla kuşatılmış vaziyettedir. Fakat yine de çevreden bakıldığında harimin üzerini örten ikiz

kubbeleriyle yüksek minaresi Yafa'nın silüetini oluşturan en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Güney cephesi cadde boyunca uzandığından açıktır. Burada batı uçta çubuklu sivri kemeriyle güney kapı yer almaktadır. Kapının üzerinde aynı zamanda minare girişine yol veren ve güneye bakan küçük bir penceresi ile de girişi kontrol mekânı olabilecek bir oda yer almaktadır. Kapının doğusunda kısa bir kare kaide üzerinde yükselen minare mevcuttur. Pahlı köşelere sahip pabuçtan sonraki gövde, sekizgen yapıda olup, silmelcerle yatay olarak bölümlendirilmiştir. Kalın taş bileziklere oturtulmuş ahşap korkuluklu ve sundurmalı iki şerefeden sonra minarenin küçük alemlı bir kubbe ile kapatılmış silindirik petekle sonlandığı görülmektedir. Caminin güney duvarında kubbelerin bulunduğu noktalarda, üstte ikişer dikdörtgen pencereye yer verilmiştir. Bunun dışında sade bir taş işçiliği hâkimdir.

Harim ortadaki kalın bir destek kemeriyle kubbeli iki eşit hacme ayrılmıştır. Dört taraftan birer sivri kemere oturan kubbelere hayli aşağıya sarkıtılmış pandantiflerle geçilmektedir. Sekizgen şekilli kasnaklardaki yuvarlak kemerli pencereler, kuzey duvardaki iki büyük, doğu duvarda bir büyük, batı duvarda iki küçük ve güney duvardaki dört küçük dikdörtgen şekilli pencerelerle birlikte içeriye ışık temin etmektedir. Caminin içinde kuzey, doğu ve batı kenarlarda olmak üzere üç yönlü yerleştirilmiş, sütunlar üzerinde ahşap korkuluklu ve genişliği fazla olmayan bir mahfil uzanmaktadır. Mihrap sivri kemerli bir nişten ibaret olup, iç kısmının orijinal dokusu değiştirilmiş durumdadır. Minber ise ahşaptan yapılmıştır. Dalgalı korkulukları ile kapı tacı ile köşk kısmındaki kabarık bitkisel süslemeleri ile Barok etki uyandırmaktadır.

Cebeliye Camii, Cebeliye Mahallesi'nde denize nazır bir konumda yerleştirilmiştir. Kahverengi renkli düzgün kesme taştan 1870 civarında inşa edilmiş olduğu sanılan cami, 1960 ve 2000 yıllarında olmak üzere iki defa elden geçirilmiştir. Bu sebeple mevcut yapı XIX. yüzyıl ile yakın yıllarda yapılan ilavelerin bir kombinasyonundan müteşekkildir. Doğu batı istikametinde uzanan dikdörtgen şekilli camiye batı taraftaki altı gözlü bir son cemaat yerinden girilmektedir. Son cemaat yeri batıya altı, kuzey ve güneye de birer sivri kemerle açılmaktadır. Kuzey cephede iki kapı ve üç pencere, doğuda iki pencere ve güney cephede de ortada mihrap taşınması ile onun iki tarafında üç pencere açılmıştır. İçeride üç ayak tarafından desteklenen üst örtülerde görülen eski yapıdan gelme çapraz tonozlarla ilavelere ait düz dam camideki üslup farklılıklarını ortaya koymaktadır. Mihrabı sivri kemerli bir nişten ibarettir. Minare ise çok yüksek olmamakla birlikte silindirik gövdesi, tek şerefesi ve alemlı küçük bir kubbeyle

örtülü petek kısmıyla tam anlamıyla Osmanlı tarzını yansıtan bir üslup sergilemektedir.

Sıksık Camii, bugün 29 Beyt Eşel Caddesi olarak bilinen Sıksık Caddesi'nde bulunmaktadır. Yafa'nın en yoğun bölgelerinden birinde, düzgün kesme taştan 1883 yılında inşa edilmiş olan bir sebil ve camiden ibaret kompleks, buradaki Osmanlı hatıralarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sebil, büyük bir sivri kemerli nişten ibarettir. Düz bir silmeyle çerçevelenmiş olan kademeli sivri kemer kalın silmelerle Gotik etki uyandırmaktadır. Derinliği çok fazla olmayan nişin içerisinde, üstte yapımla ilgili kitabeye yer verilmiştir. Mermer levhadan ibaret kitabe dört yazı, bir de tarih satırı olmak üzere beş satırdan meydana gelmektedir ve sülüs karakterlidir. Yazının hemen üzerinde iki yanında zeytin dallarına yer verilmiş Sultan II. Abdülhamit'in tuğrası mevcuttur.

... fihi'ş-şifâ li-vârid

Bi-selametın nevrî bes Hüdâ el-kevser

Enşee hâzâ's-sebîl ittebe'an li-vechi'l-lâhi te'âlâ el-Hâc Abdülkadir

Ve'l-Hâc Abdültayyib ve'l-Hâc Muhammed evlâd el-Hâc Hüseyin

El-Sıksık sene elf ve selasemieh 'afa'l-lâhü anhüm

1300

Buna göre sebilin muhtemelen camiyle birlikte Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'in hükümdarlığı zamanında, 1883 senesinde Hüseyin el-Sıksık'ın çocukları olan Hacı Abdülkadir, Hacı Abdültayyib ve Hacı Muhammed tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Nişin içerisinde, altta da plasterlerle üç eşit parça içerisinde birer sivri kemerli içlerinde muhtemelen muslukları ihtiva eden çeşmeler bulunmaktadır. Fakat musluklar bugün tamamen kırılmış durumdadır. Bu haliyle de sebil tam anlamıyla kaderine terk edilmiş haldedir.

Sebilin arka tarafındaki cami ise tonozla örtülü küçük ve basit bir mekândan ibarettir. Fakat minare Osmanlının mührü olarak hala varlığını devam ettirmektedir. Minare, silindirik gövdesi, taş bilezikler üzerindeki tek şerefesi ve silindirik peteği ve küçük bir kubbe şeklindeki külahıyla buradaki tipik üslubu tekrarlayan bir yapı sergilemektedir.

Acemi Mahallesi'nde Akdeniz'e nazır olarak yerleştirilmiş olan **Acemi Camii**, Şeyh İbrahim el-Acemi'nin türbesinin etrafına XIX. yüzyılda inşa edilmiştir. Cami XX. yüzyılda tamamen yenilenmiştir. Türbe de 1992'de yeniden inşa edilmiştir. Silindirik gövdeli, tek şerefeli tipik minaresiyle yapı dikkat çekmektedir.

Yafa'dan Tel-Aviv'e giderken sahil yolunun yoğun trafiği ve çevredeki yüksek binalara rağmen **Hasan Bey Camii**, hala baskın konumuyla kent dokusu içerisindeki önemini muhafaza etmektedir. Yapı Filistin bölgesinin 1917'de İngilizler tarafından işgalinden önceki son valilerden birisi olan Hasan Bey Basri el-Ğabi tarafından 1915 civarında yaptırılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği bu yıllarda Hasan Bey, Sultan II. Abdülhamid'in 1901 yılında Be'er-Sheva'yı yeniden kurdurduğu sırada yaptırılan kent camisinin çok yakın bir benzeri olarak büyük bir inşa faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bu amaçla Eski Yafa'nın kuzey tarafındaki mahallelerden birisi olan Manşiyya'da çoğu XIX. yüzyılda Muhammet Ebu Nabbut tarafından yaptırılmış çarşı ile eski ve yeni pek çok evi yıkmış ve onların yerine cami ile birlikte sonradan Jerusalem (Kudüs) Bulvarı olarak anılan Cemal Paşa Caddesi'ni yaptırmıştır. Yafa'da bu dönemde yaygın olarak kullanılan taşlar daha ziyade sarı kahve tonluyken, Hasan Bey Camii açık renkli kireçtaşıyla inşa edilmiştir. Yapının doğu, batı ve güney cepheleri dar tutulmuş duvar paycileriyle daha küçük bölümlere ayrılmıştır. Caminin duvarlarında anlaşılması güç düzende ve renkli camlı pencerelerle hareketlilik sağlanmıştır. Pencerelerin bazıları üzeri at nalı kemeriyile sonlanan dikdörtgen formunda, bazıları ise bir daire içerisinde alınmış üç yapraklı yonca şeklindedir.

Yüksekçe bir platform üzerine kurulmuş olan caminin avlusuna da basık kemerli büyük bahçe kapısından sonra ulaşılan merdivenlerden çıkılmaktadır. Basık kemerli avlu kapısı üzerinde "Temme 'ımârete hâzâ'l-mescidi's-şerif el-meclisü's-şer'î'l-islâmî'l-e'lâ fî ramazâni'l-mübâreki sene 1342 isneyn ve erbe'in ve selâsemâeh ve elf hicriyyeh." yazılıdır. Buradan caminin 1923-24 senesinde, Ramazan ayında, Yüksek Şer'i İslam Meclisi tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. Yatay dikdörtgen şekilli ve etrafı demir parmaklıklı tek sıra pencerelerle hareketlendirilmiş olan avluda, girişe göre iki yana yerleştirilmiş mermer fıskiyeli birer sekizgen şadırvan dikkat çekmektedir.

Caminin avluya bakan cephesi, bir taraftan minare, diğer taraftan da üzeri küçük bir kubbeyle örtülü sekizgen formu bir kule ile sınırlandırılmıştır. Cephenin ortasında kenarları pahlanmış dikdörtgen bir kütle halinde ve altı basamaklı bir merdivenle ulaşılan kademeli sivri kemerli giriş kapısı yer almaktadır.

Harimde tam ortadaki mekân dört kare payenin taşıdığı dört kemere dayandırılmış merkezi bir kubbe ile örtülürken, onun etrafındaki sekiz eşit hacim bu payelerle dört yöndeki duvar payelerine oturtulmuş kemerler tarafından taşınan düz örtülerle kapatılmış durumdadır. Böylece merkezi planın taşradaki versiyonlarından birisi camiye tatbik edilmiştir. Payeler ve kemerlerin dışındaki iç

yüzeylerin tamamı sıvalıdır. Kible duvarında dışarıya silindirik şekilli bir taşıntı yapan mihrap, sivri kemerli sade bir nişten ibarettir. Ahşap minber de oldukça basit bir yapıya sahiptir. Belirli aralıklardaki silmelerle bölümlere ayrılmış sekizgen gövdeli minare, ahşap korkuluklu ve sundurmalı tek şerefeli olup, daha üstte alemlî basık bir külahla kapatılmış sekizgen şekilli petek bölümü ile son bulmaktadır.

Ebu Nabbut Sebili, Yafa'dan Kudüs tarafına gidişte görülebilecek bir yapı olup, bu bölgedeki geç Osmanlı devrinin en ilgi çekici eserlerinden birisidir. Üç kubbeli dikdörtgen şekilli yapı taştan yapılmıştır. Dört köşeden üstleri birer küçük sivri kubbeyle örtülü silindirik kulelerle desteklenmiş olan sebilin kubbeleri orijinalde silmelerle hareketlendirilmişti. Bugün kırmızı boyalıdır. Batı yöndeki sebil cephesinde, orijinalinde ortada kırmızı ve beyaz mermerle kaplanmış çeşme ile iki yanda birer parmaklıklı pencere ile dışarıya açılan sebiller bulunmaktaydı. Günümüzde bu pencereler tamamen kapatılmış vaziyettedir. Çeşme, içeriye doğru kademeli yuvarlak kemerli bir nişten ibarettir. Nişin içerisinde, üstte sekiz satır halinde istiflenmiş yapım kitabesi yer almaktadır:

Mâ şâe'l-lâh

Bismillahirrahmanirrahim

Benâ hâzâ's-sebîli'l-mübârek fî ahdi'l-Melik el-Muzaffer Hazreti Mevlana el-Sultân Mahmud Hân halleda'l-lâhu saltanatehü 'alâ yedi...

Vâlâ Süleyman Paşa...Silahşor-i Hâssa...Vali-i Sayda

Hâlen mütesellim Livâ Gazze ve Yafa el-Emir Muhammed Ağa Ebu Mahmud...el-merhûm el-Hâc Ahmed Paşa el-Cezzâr

Tâbe serâhü'l-cenneti fî'l-sevâbi'l-cesîmi ve'l-ecri'l-'azîmi...işrab ve'd'ü...

...el-mağfûr târihahü fî evâsıtı şehri Recebi's-şerîf sene

Selâsîn ve mieteyn ve elf mine'l-hicreti... Sene 1230

Buradan sebilin Sultan II. Mahmut zamanında Sayda Valisi Süleyman Paşa eliyle Cezzar Ahmet Paşa'nın memluklarından Gazze ve Yafa Valisi Emir Muhammed Ağa Ebu Mahmut tarafından 1815 senesinde inşa edildiğini öğreniyoruz.

Kitabenin iki yanında beyaz mermerle, zeminden kabarık birer madalyon oluşturulmuştur. Alt kısımda ise yüzeysel dört plasterle yüzey üç parçaya bölünmüştür. Bunlardan yandakiler altlı üstlü iki dikdörtgen parçaya ayrılmış; üsttekilerde yine beyaz mermerden birer madalyon motifine yer verilmiştir. Ortadakinde ise bir yuvarlak kemer içerisine alınmış, bir mukarnas dizisi üzerine oturtulmuş, tas bırakmak için küçük bir niş oluşturulmuştur. Bunun altında ise lülelerin takıldığı delikler mevcuttur.

Doğu cephede ise ortada, sebile girişe imkân sağlayan dikdörtgen şekilli bir kapı bulunmaktadır. İki yanda da ikişer kare şekilli küçük açıklıklar yer almaktadır. Muhtemelen su nakliyesi için kullanılıyorlardı.

Mahmudiye Camii'ne bitişik sebil, Mifratz Shlomo Caddesi'nde bulunmaktadır. XIX. yüzyılın başlarında Yafa Valisi Emir Muhammed Ebu Nabbut tarafından yaptırılmıştır. 1799'daki Fransız işgalinin ardından Emir Muhammed Ebu Nabbut Yafa'nın çehresini değiştirmek için limanın yenilenmesi, surların güçlendirilmesi, bir çarşı ile iki sebil yapımı ve Mahmudiye Camii'nin yenilenmesi gibi aktiviteleri gerçekleştirmiştir. Bu sebili de Mahmudiye Camisi'ni yenilettiği esnada 1812 civarında yaptırmış olmalıdır. Sebil eskiden Yafa'nın ana kapısının karşısında durmaktayken, XX. yüzyılın başlarında buradaki yollara yeterli genişliği sağlamak amacıyla şu anki yerine taşınmıştır. Mermer pano ve plasterlerle süslü altıgen şekilli kaidesi sebebiyle sebil, Cezzar Ahmet Paşa'nın Akka'daki camisinin karşısında bulunan muhteşem sebiliyle çok yakın benzerliğe sahiptir. Bu kaidenin üzerine muhtemelen altı sütun yerleştirilmişti ve bu sütunlar bir ahşap sundurmayı, ya da geniş bir kubbeyi taşıyordu. Mermer panolarda zeminden kabarık olarak yuvarlak kemerli nişler içerisinde asılı vaziyette bir kandil ile ağaç motifleri yanı sıra çeşitli büyüklüklerde madalyonların işlendiği görülmektedir.

Süleyman Paşa Sebili, Mahmudiye Camii'nin güney duvarının doğu ucunda yer almaktadır. Surlar yıkılmazdan önce yapı tam Yafa Kapısı'nın önünde bulunmaktaydı. Şehre giriş çıkışta insanların su ihtiyacını karşılıyordu. Sebil, kalın ve ince silmelerle kademelendirilmiş büyük yuvarlak kemerli bir niş ile onun içerisindeki mermer plasterlerle oluşturulmuş gri, pembe ve beyaz renkli panolar, kör nişler ve çok sayıdaki kitabelerden meydana gelmektedir.

İki yana doğru dalgalı bir saçakla taçlanan sebilin kademeli yuvarlak kemerinde en dıştaki silme, iki yanda birer beyaz mermer sütuna dayandırılmıştır. Bunun tepe noktasında, ters ve düz 'C' kıvrımlarıyla çerçeveslenmiş oval biçimli bir madalyon içinde Sultan II. Mahmut'un tuğrasına yer verilmiştir. Daha içteki silmeler zemine kadar inmektedir. Nişin içerisinde plasterlerle oluşturulmuş panolarda kitabeler mevcuttur; en üstteki madalyonda palmet şeklinde bir tepelikle birlikte "Mâşâa'l-lâh" ibaresinin aynalı olarak istiflendiği görülmektedir. Yazının iki yanındaki boşluklar da birer ağaç motifi ile doldurulmuştur. Orta bölümde sağdaki madalyonda, iki satır halinde yedi uyurların isimleri dizilmiştir:

Yemlehâ, Meslînâ, Mekselînâ, Mernüş, Debernüş
Şâzenüş, Kefeşatayyüş, Kitmîr

Ortadaki kabarık kartuş üzerinde, üç satır (üç beyit) halinde yapım kitabesi yer almaktadır:

Benâ's-sebîle bi-'azmi mevlâ'l-müslimîn
Mahmud Hân nusreten li'l-mü'minîn
Halîfetü'l-Cezzâr şebîlü yakîn
Muhammed zü'd-davli ve'r-ra'yi'l-emîn
Hâzâ'l-'ulâ mine'l-'alî errahtühü
"Mene basrin işrabū yâ vâridîn"

Tırnak içerisindeki son satırda ebced hesabıyla tarih düşülmüştür. Buradan 1224 H./1809 M. senesinde Cezzar Ahmet Paşa'ya vekâleten Emir Muhammed'in sebili inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.

Soldaki madalyonda iki satır halinde aşağıdaki ibareye yer verilmiştir:

El-Mülkü li'l-lâh men yezferu bil minî pir dede kahr vâ nefese
tedammunu'd-derkâ

Lev enne lî ev li-'azmî kader inmek fevka'l-basat li-kâne'l-emra müşterikâ

En alt kademedeki yuvarlak kemerli nişler içerisinde de kitabeler mevcuttur.

Bunlardan sağdaki de şu ibare yazılıdır:

Allâhümme lâ sehle illâ mâ ce'altehü sehlâ
Ve ente tec'ale'l-hazene izâ şî'te sehlâ

Ortadaki "İnehü min Süleymane ve innehü Bismillahirrahmanirrahim fi Zilhıcc sene 1224" yazılıdır. Buradan da yukarıda ebcedle düşülen tarih rakamlarla verildiği anlaşılmaktadır.

Soldaki de şu ibare yazılmıştır:

Yâ nefse lâ tuktâ min zelletin 'azumet
İnne'l-kebâira fi'l-ğufrâni ke'l-lümem

Ayrıca plasterler üzerinde zeminden kabarık olarak verilmiş akant yaprakları, gülbezeklere de yer verildiği görülmektedir. Bu özellikleriyle sebil, Osmanlı ülkesindeki batılılaşma sürecinin Yafa'ya, dolayısıyla Filistin'e yansımaları gösteren eserlerden birisi olarak dikkat çekmektedir.

Eski Saray (Sarayu'l-'Atika ya da Sarayu'l-Antika) da denilen **Eski Hükümet Binası**, tepenin en üst noktasında çevreye hâkim konumda yer almakta olup, eski Yafa'nın hala ayakta durabilen hacim bakımından en büyük mimari eseri olarak kabul edilir. XVIII. yüzyılda bir haçlı binasının üzerine inşa edilmiş olan yapının XIX. yüzyılın başlarında Emir Muhammed Ebu Nabbut'un Yafa'daki imar faaliyetleri esnasında tamamlandığı sanılmaktadır. XIX. asır boyunca Hükümet Sarayı olarak kullanılan yapı, saray bölümü dışında, bir kışla ya da hapishane, bir

posta ofisi, bir hamam ve küçük bir mescitten ibarettir. 1870'de kışla şehrin kuzeydoğu tarafına taşınmıştır. 1897'de kışlanın karşısında Yeni Hükümet Binası yapılıncaya bu yapı Damiani ailesinin sahipliğinde sabun fabrikası olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1948 savaşıdan 1961'e kadar da başka fabrikalara ev sahipliği yapan Eski Hükümet Binası, bundan sonra Tel-Aviv-Yafa Eski Eserler Müzesi olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. İç mimarinin şekillenmesi üzerinde pek fazla bir şey söylenememesine karşın kalevari yapıda yüksek duvarları gibi dış mimari özellikleriyle hayli dikkat çekici bir yapıdır. Kuzey cephedeki giriş eyvanı büyük bir sivri kemerli eyvandan ibaret olup, kemerin çevresi dış sıralarıyla hareketlendirilmiştir. Eyvan içerisinde, çubuklu basık kemer içerisine yerleştirilmiş basık kemerli kapı açıklığı ile yan kısımlarda küçük birer dikdörtgen şekilli pencereler mevcuttur. Eyvanın sol tarafında, altta biri büyük, diğeri küçük basık kemerli, üstte ise üç sivri kemerli açıklık vardır. İçeride de bol miktarda basık, yuvarlak ve sivri kemerlerle birbirinden ayrılmış bölümlenmeler söz konusudur.

Yeni Saray (Yeni Hükümet Binası), Saat Kulesi'nin de bulunduğu Yefet Caddesi'nde bulunmaktadır. Eski Yafa'yı kuşatan surların dışında, büyük bir çarşı, kışla ve Mahmudiye Camii'ni içine alan Sekinetü'd-Devle denilen bölgede 1897 yılında yapılmıştır. Aynı muhitte birkaç yıl sonra Saat Kulesi de bina edilmiştir. Yeni Saray, Mimar Baruch Peppermeister tarafından tasarlanmış, belirli bir düzen hissi veren şehrin zengin ve yüksek rütbeli insanlarınca donatılmış ve Neoklasik tarzda uzun cephesinin yanı sıra ana girişe götüren geniş merdivenleri ile yapı geç Osmanlı mimari karakterini yansıtır. Onlarca insanın öldüğü, bir o kadarının da yaralandığı 1948 yılı başlarındaki bombardımanında büyük oranda hasar gören yapı, bugünlerde Tel-Aviv Türk Büyükelçiliği'nin girişimleriyle bombardıman sonrası kalan şekliyle restore edilmekte olup, tamamlandığında 'Türk Kültür Merkezi' olarak faaliyet göstermesi planlanmıştır. Cephenin sol tarafındaki bölüm, yüzeyden dışarı taşıntı yapan ve kare kaideler üzerinde yükselen dört yüksek kolonla üçe ayrılmış ve bu bölümlerde dikdörtgen ya da yuvarlak kemerli kapı ile pencereler açılmıştır. Cephenin önünde de dokuz basamaklı geniş bir merdiven yer almaktadır. Cephenin sol tarafında ise, altta beş yuvarlak kemerli açıklıklar, ortada cephayı boydan boya kat eden demir parmaklıklı bir balkon ile ona açılan iki sivri kemerli kapı ve dikdörtgen şekilli dört pencere, üstte de cephenin orta kısmına yerleştirilmiş demir parmaklıklı bir balkon ile buraya açılan ortada kapı, iki yanda ise pencere olarak düzenlenmiş üç sivri kemerli açıklık, cephenin sağ ve sol kanatlarında da dört pencere mevcuttur. Ayrıca cephenin üst hizasında simetrik olarak açılmış iki öküzgözü pencere daha bulunmaktadır.

Saat Kulesi, Yeni Saray ya da Yeni Hükümet Binası'nın da bulunduğu Sekinetü'd-Devle bölgesinde, Yefet Caddesi'nde yani eski pazaryerinde bulunmaktadır. Yapı Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yirmi beşinci yılı anısına 1901 senesinde inşa edilmiştir. Zeminden itibaren kare şekilli olarak yükselen gövdesi, dikdörtgen silmelerle üç kara ayrılmıştır. Alttaki iki katın dört köşesi gömme silindirik şekilli kolonlarla yumuşatılmıştır. En alt katın güney cephesinde, düz eşik olarak yuvarlak kemerli bir kapı açılmıştır. Ahşap kapı kanatlarına demirden stilize çeşitli figürler ile muhtelif ağaçlar ve gülbezek gibi bitkisel süslemeler çakılmıştır. Doğu, batı ve kuzey yönlerde ise zeminden yaklaşık bir metre kadar yükseklikte yine stilize edilmiş tarzda parmaklıklılı yuvarlak kemerli birer pencere mevcuttur. İkinci katta da alt seviyede, dört yöne açılan birer yuvarlak kemerli pencerenin yerleştirildiği, üst kısımlara ise yine dört yönde Sultan II. Abdülhamid'in tuğralarının mat camlar üzerine işlenmiş örneklerinin çakıldığı görülmektedir. Üçüncü katta dört yönde yüzeysel dikdörtgen şekilli nişler içerisinde birer yuvarlak kemerli pencerelerin daha küçük boyutlarda tekrarlanmıştır. Kare gövdenin üzerini taçlandıran çatı, dört yöne üçgen alınlıklı olarak yansıtılmıştır. Bunlardan kuzey ve güney yönlerde olmak üzere iki tane yuvarlak kadranlı saat bulunmaktadır. Saatlerde üç, altı, dokuz ve on iki Roma rakamlarıyla verilirken, diğerleri düz çizgilerle gösterilmiştir. Eski görüntülerinden, ilk yapıldığında bunların Arap rakamlarıyla gösterildiği anlaşılmaktadır. Doğu ve batı yüzlerde ise yuvarlak kemerli ve demir parmaklıklılı birer pencere yer almaktadır. Diğer katlardakilerle birlikte bütün pencerelerin parmaklıklılı çeşitli soyut ifadelerden meydana gelmektedir. Bunlar 1965 yılındaki onarım esnasında Arie Koren tarafından değiştirilmiştir. Eskiden renkli mozaik pencereler varmış. Çatının en üst kısmı, dört yönünde birer pencerenin açıldığı piramidal bir altlık ile topuz şekilli bir tepelikten meydana gelmektedir.

Saat Kulesi'nin de bulunduğu Yefet Caddesi'nde yani eski pazaryerinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş dükkânlardan meydana gelen çarşı da, XIX. yüzyılın sonu veya XX. yüzyılın başlarında yapılmış olmalıdır. Osmanlı döneminde ilk hanın 1750 yılında inşa edildiği bilinen³ Yafa'da XIX.-XX. yüzyıl yapılaşmaları esnasında bir liman kenti olması sebebiyle ticaretin gelişmesine paralel olarak yeni merkez olan bölgede, eski pazaryerinde bu çarşının geliştiği sanılmaktadır. Caddenin doğu kanadındaki dükkânlar iki caddenin kesiştiği köşeyle uyumlu biçimde yerleştirilmiştir. Bu kanattaki dükkânlar iki katlı bir cephe düzeni yansıtır. Alt katta basık kemerli açıklıklarla dışarı açılan dükkânlar yer alırken,

³ E. Honigmann, "Yafa" Mad., İ. A., Cilt: XIII, İstanbul, 1993, s. 330-333.

üst katta yuvarlak kemerli ya da dikdörtgen şekilli ve üçgen alınlıklı pencereler açılmıştır. Bugün bu pencerelerin bir kısmı kapatılmış durumdadır. Caddenin batı kenarınca uzanan dükkânlar ise tek katlı olup, Mahmudiye Camii'nin güneydoğu köşesinde yer alan sebile kadar uzanmaktadır. Dükkânlar burada büyük sivri kemerli açıklıklarla dışarıya açılmaktadır.

Sonuç bölümünde genç hatları ve birtakım mimari elemanları itibariyle bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak, Yafa'da Osmanlı döneminde yapılaşmanın ağırlıklı olarak XIX. yüzyılda yoğunlaştığını görürüz. Burada ortaya konulan camilerde Arap mimari geleneklerinin daha etkin olduğu söylenebilir. Günümüze ulaşabilen altı camiden tamamen yenilenmiş olan Acemi Camii'ni değerlendirme dışında tutarsak, Bahr Camii, Cebeliye Camii ve Sıksık Camii'nde ayaklı ya da ayaksız olarak tonoz/tonozlarla örtülmüş mekânlardan oluşan harim düzenlemeleri söz konusudur. Mahmudiye Camii'nde enine düzenlenmiş dikdörtgen planlı harimde ortada bir büyük destek kemeriyle mekân, her biri bir büyük kubbeyle örtülü yan yana yerleştirilmiş iki bölüme ayrılmıştır. Bu şekilde harim düzenlemesinin kökenini, Türk Sanatında mekânın yanlara doğru genişletilmesi çabalarının en eski örneği olan Talhatanbaba Camii ve benzer örneklerine götürmek mümkündür.⁴ Yafa camileri içerisinde Anadolu'daki Osmanlı camileriyle belki de planlama bakımından en çok benzeşeni olarak değerlendirilebilecek Mahmudiye Camii'nin Osmanlı mimarisindeki en yakın benzer örneği İstanbul/Haseki'deki Hürrem Sultan adına yapılan Haseki Külliyesi'nin camisidir. 1539'da Mimar Sinan tarafından tek kubbeli ve kare planlı olarak inşa edilen yapıya 1612'de Sedefkâr Mehmet Ağa'nın doğu tarafına aynı ölçülerde tek kubbeyle örtülü bir hacim daha ilave ederek ortadaki duvarı kaldırıp iki sütun ve kemerlerle iki bölümü birbirine bağlamasıyla oluşan bir yapıdır.⁵ Buraya kadar değerlendirmeye çalıştığımız camilerden Cebeliye Camii, Bahr Camii ve Sıksık Camii minareleri silindirik gövdeli, tek şerefeli ve kubbeyle örtülü silindirik petek yapılarıyla oldukça bodur tipte ele alınmışlardır. Acemi Camii'nin minaresi de silindirik gövdesi ve tek şerefesi ile önceki örneklerle benzerken, burada silindirik peteğin hafif sivri piramidal şekilli bir külahla son bulduğu görülmektedir. Mahmudiye Camii ise çokgen gövdesi ve kubbeyle örtülü petek kısmıyla Hasan Bey Camii'nin minaresine benzemektedir. Fakat iki şerefeli yapısıyla da ondan ayrılır. Hasan Bey Camii plan düzeni ve mimarisi açısından Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı kültürel ve sanatsal dönüşümü

⁴ M. Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977, s. 144–145.

⁵ O. Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986, s. 181.

yansıması yönüyle ayrıca büyük bir öneme sahiptir. II. Abdülhamit devriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Arap eyaletlerinde uygulamaya çalıştığı İslamcı politika ile bağlantılı olarak bu denli anıtsal bir yapı şeklinde ortaya konulan Hasan Bey Camii, başkent üslubu ile mahalli mimari tarzın eklektik bir biçimde kullanılmasıyla inşa edilmiştir. Kuzeyinde yer alan avlusu, kapalı ibadet mekânı ve kubbesi ile geleneksel Selâtin cami planı yansıtmaktadır. Edirne Üç Şerefeli Camii ile başlayan bu gelenek, İstanbul'da Fatih Camii ile Osmanlı mimarisinde gelenek haline gelen bir biçim oluşturmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren bu plan İstanbul'da değişmeye başlamış, fakat yerel yöneticiler tarafından taşrada inşa edilen camilerde, saltanat sembolü olarak ya da mahalli idarecilerin güçlerinin arttığını göstermek için bu planlamayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda avlu Anadolu'da hemen hiç görülmezken, Hasan Bey Camii'nde avlu geleneksel anlam yüklemesiyle kullanılmıştır. Tıpkı Osmanlı Suriye camilerinde olduğu gibi revaksız ve alçak duvarlarla oluşturulmuş olan avlu ile harim arasında var olması gereken çifte minare yerini tek minareye bırakmıştır. İkinci minarenin yerinde bir kule yükselmektedir. İstanbul Yıldız Sarayı yakınındaki II. Abdülhamit'in yaptırdığı camide de tek minare kullanımı söz konusudur. Kapalı ibadet mekânını kubbesi de dıştan düz bir çatının tam ortasına yerleştirilerek vurgulanmıştır. Çokgen bir kasnak üzerine İstanbul'daki örneklerde de olduğu gibi yuvarlak silüetli bir kubbe olarak dikkat çeker. İbadet mekânının dış cephelerinde at nalı şekilli ikiz pencereler ile onların üzerinde ve ortada yer alan daire çerçeve içerisinde üç dilimli pencere uygulamalarına yer verildiği görülmektedir. Avluda ise sepetkulplu kemerli pencereler yerleştirilmiştir. At nalı kemerin Osmanlı mimarisinde kullanımı, XIX. yüzyılda Avrupa eklektik üslubu içine oryantalist öğeler olarak girmesiyle başlar. Bu nedenle İstanbul'da at nalı kemer biçimi, Çırağan Sarayı gibi bazı yapıların iç kısımlarında ve mobilyalarında kullanılmasına rağmen, dış cephelerde kullanımı söz konusu değildir. Oysa Yafa gibi o dönem Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerde at nalı kemer kullanımı, doğrudan bir ifade biçimi, bir duyguların ve düşüncelerin dışa vurumudur. Osmanlı devrinden bu mimari özellikleri büyük oranda yansıtan en yakın benzer örnek, yine aynı bölgeden II. Abdülhamit'in 1901'de kurduğu bir kent olan Be'er Sheva'da bulunan aynı tarihli camidir. Buradaki camide harimdeki kubbenin dışarıya sivri kemerli bir silüetle yansıtılması, cephelerdeki ikiz at nalı kemerli pencereler ile onların üzerindeki yuvarlak şekilli gülbezek pencerelerin büyük bir sivri kemerli bir yüzeyel niş içerisine alınması ve avluda da tek sıra halinde yine at nalı kemerli pencere dizisine yer verilmesi Hasan Bey Camii'nden ayrılan yönler olarak dikkat

çekmektedir. Ayrıca yapının çokgen gövdeli minaresi de daha ziyade silindirik gövdeli başkent minarelerinden ayrılmakta ve Tunus Yusuf Dayı Camii, Şam Mevlevihanesi ve Murat Paşa Camii ile Be'er Sheva Camii gibi Osmanlı yapılarında görülen mahalli tarzdaki örneklerle benzerlik göstermektedir. Hatta Be'er Sheva Camii'nin minaresi ile kaide, pabuç, gövde, şerefe, petek ve külah kısımları itibarıyla çok yakın bir benzeri durumundadır. Bu özellikleri hasebiyle planı ve dış görünümü başkent İstanbul ve oradaki yerel üsluplara gönderme yaparken, minare biçimi ve kemer tipleri gibi öğeler ise mahalli olanı vurgulamakta ve ön plana çıkarmaktadır.⁶

Yafa'da Osmanlı döneminde inşa edilen su yapılarından Ebu Nabbut Sebili, Süleyman Paşa Sebili ve Sıksık Sebili kitabelerinde, Mahmudiye Camii'ne bitişik olan sebil ise mahalli kaynaklarda ve halk arasında 'sebil' olarak nitelendirilmelerine rağmen, bizce bunlardan sadece Ebu Nabbut Sebili bir sebil örneği olarak değerlendirilebilir, diğerleri ise çeşme tipine dâhil edilmelidir. Herhangi bir yapıya bağlanmaksızın müstakil tarzda ve bir meydan sebili ve çeşmesi olarak inşa edilmiş olan Ebu Nabbut Sebili Osmanlı mimarisinde, form ve şekil açısından fazla bir benzerliği olmasa da özellikle İstanbul'da çok sayıda örnekleri olan çeşme ve sebinin birlikte ele alındığı bir yapı tipini yansıtmaktadır. İstanbul'daki Şehzadebaşı Rüstem Paşa Sebili (1562), Hatice Turhan Valide Sultan Sebili (1663), Damat İbrahim Paşa Sebili (1719), III. Ahmet Çeşme ve Sebili (1728), Beşir Ağa Sebili (1745), Seyyid Hasan Paşa Sebili (1745), II. Mahmut Sebili (1745, 1829), Koca Ragıp Paşa Sebili (1762), Recai Mehmet Efendi Sebili (1775), Hamidiye Sebili (1777), Saliha Sultan Sebili (1732), Mehmet Emin Ağa Sebili (1740), Sadedin Efendi Çeşme ve Sebili (1741), Rami Kadı Sebili (1754), Koca Yusuf Paşa Sebili (1787), Mihrişah Valide Sultan Sebili (1794) çeşme ve sebili aynı yapı bünyesi içerisinde barındıran belli başlı örneklerdir.⁷ Ebu Nabbut Sebili'ndeki çeşmeyle birlikte Süleyman Paşa ve Sıksık Çeşmeleri/Sebilleri, Osmanlı mimarisinde en yaygın çeşme tiplerinden olan 'cephe çeşmeleri' tarzında ele alınmışlardır. Bu üsluptaki çeşmeler, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin irili ufaklı hemen bütün yerleşme yerlerinde yapılarak vakfedilmiştir.⁸

⁶ F. Yenişehirlioğlu, "Bir Çöl Kenti: Be'er Sheva" ORTADOĞU'DA OSMANLI DÖNEMİ KÜLTÜR İZLERİ ULUSLAR ARASI BİLGİ ŞÖLENİ BİLDİRİLERİ (25-27 Ekim 2000 Hatay, 28 Ekim 2000, İskenderun), Cilt: II, Ankara, 2001, s. 627-628.

⁷ Ş. Tali, İstanbul Suriçi Sebilleri (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2005, s. 155.

⁸ Cephe çeşmeleri genellikle tek kemerli olarak yapılmışlardır. Bunun için bkz. Ö. Yörükoğlu, Kayseri Çeşmeleri, Kayseri, 1987; A. Egemen, İstanbul'un Çeşme ve

Her dönemin sanat üslubunun özelliklerine sahip olan, bazıları çok mütevazı, bazıları muhteşem ve iddialı olan bu küçük sanat eserlerinin çoğu kitabeli olmakla beraber kitablesiz olanları da vardır. Bir mahallenin ya da bir sokağın su ihtiyacını karşılamak için hayır sahipleri tarafından yaptırılarak vakfedilen bu çeşmelerden çoğu bir duvara bitişik olarak inşa edilmiş tek bir yüzden ibarettir. Bazıları sebil v.b. farklı yapılarla kaynaşmış biçimde bina edilen örnekleri de bulunan cephe çeşmeleri, ait oldukları dönemlerin sanat zevk ve estetiğini yansıtır.⁹ Yukarıda adlarını sıraladığımız Yafa'daki üç cephe çeşmesi, iç içe kademelendirilmiş büyük kemerlerle çerçevelenmiş nişlere sahiptirler. Bunlardan Sıksık Sebili/Çeşmesi iri silmelerle kademelendirilmiş sivri kemerli, Ebu Nabbut ve Süleyman Paşa Sebilleri/Çeşmeleri de yine iri silmelerle kademelendirilmiş yuvarlak kemerlidirler. Anadolu'da kademeli ya da iç içe silmelerle kademelendirilmiş çeşmeye çok az rastlanır. İstanbul/Eyüp'te Siyavuş Paşa Çeşmesi (1602), içteki yüzeysel, dıştaki ise daha derin tutulmuş iki yuvarlak kemere sahiptir.¹⁰ Bu özellikleriyle Yafa'daki Ebu Nabbut ve Süleyman Paşa Sebilleri/Çeşmelerinin Anadolu'daki en benzer örneğini oluşturmaktadır. Karaman Halil Efendi Çeşmesi¹¹ (XIX. yy), Giresun/Şebinkarahisar Eyvan Çeşmesi¹² (XVIII. yy), Kayseri Kabasakal Müftü Çeşmesi¹³ (1714), Kayseri Hacı Mehmet Çeşmesi¹⁴ ve Erzincan / Kcmaliye / Salihli Köyü Çeşmesi¹⁵ (1844) kademeli ya da iç içe sivri kemerli cephe düzenleriyle Yafa'daki Sıksık Sebili/Çeşmesi'ne en yakın benzer örneklerdir.

Sebilleri, İstanbul, 1993; S. Eyice, "Çeşme" Maddesi, DİA, Cilt: VIII, İstanbul, 1993, s. 277-287; H. Aynur-H. T. Karateke, III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730), İstanbul, 1995; Y. Önge, Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları, Ankara, 1997; H. Acun, Manisa'da Türk Devri Yapıları, Ankara, 1999, s. 574-633; A. DüNDAR, Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri, Ankara, 1999, s. 479-539; M. Denктаş, Karaman Çeşmeleri, Kayseri, 2000; M. Özkarcı, Niğde'de Türk Mimarisi, Ankara, 2001, s. 164-175; H. Yurttaş-H. Özkan, Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları, Erzurum, 2002; K. Pektaş, Tunus'ta Osmanlı Mimari Eserleri, Ankara, 2002, s. 203-216

⁹ S. Eyice, "Çeşme" Maddesi, DİA, Cilt: VIII, İstanbul, 1993, s. 282-283.

¹⁰ A. Egemen, İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul, 1993, s. 756, 760 (No: 1034).

¹¹ M. Denктаş, Karaman Çeşmeleri, Kayseri, 2000, s. 127-129.

¹² H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. S. Bayraktar-A. M. Aktemur-İ. U. Kukaracı-A. Çelik, Anadolu Kültür Mirasında Şebinkarahisar; İstanbul, 2005, s. 122-123.

¹³ Ö. Yörükoğlu, Kayseri Çeşmeleri, Kayseri, 1987, s. 43-46.

¹⁴ Ö. Yörükoğlu, Kayseri Çeşmeleri, Kayseri, 1987, 63-67.

¹⁵ Kademeli kemerler yüzeyseldir. II. Gündoğdu, "Kemaliye ve Salihli Köyü Üzerine Değınmeler" IX. ORTAÇAĞ VE TÜRK DÖNEMİ KAZILARI VE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU (21-23 Nisan 2005, Erzurum) Bildiriler, Erzurum, 2006, s. 249-262.

Aralarındaki en önemli farklılık Yafa'daki yapıların kemerlerinin oldukça iri silmelerle kademelendirilmesidir. Dolayısıyla Ebu Nabbut ve Süleyman Paşa Sebilleri/Çeşmelerinin cephe düzeni Neo-Barok, Sıksık Sebili/Çeşmesinin cephe yapısı da Neo-Gotik üslubu yansıtır.¹⁶ Mahmudiye Camii'ne bitişik olan sebil/çeşme de mermer pano ve plasterlerle süslü altıgen şekilli kaidesi sebebiyle, Cezzar Ahmet Paşa'nın Akka'daki camisinin karşısında bulunan muhteşem sebiliyle çok yakın benzerliğe sahiptir. Bu kaidenin üzerine muhtemelen altı sütun yerleştirilmişti ve bu sütunlar bir ahşap sundurmayı, ya da geniş bir kubbeyi taşıyordu. Bu tip su yapılarını şadırvan çeşmeler olarak adlandırmak mümkündür. Anadolu ve İstanbul'da pek görülmeyen şadırvan çeşmeler aslında ortadaki bir mermer sütun ile onun etrafındaki havuzdan oluştuğu görülüyor.¹⁷ Fakat burada camilerdeki şadırvanı çağrıştıran bir düzenleme söz konusudur.

Eski Saray/Hükümet Binası'nın ana cephesi çubuklu sivri kemerli eyvan tarzı giriş kapısı ve sivri kemerli pencerelerle hareketlendirilmiştir. Mahmudiye Camii'nin güney kapısıyla birlikte Hükümet Binası'nın bu kapısında görülen 'çubuklu sivri kemer' ya da 'dişli sivri kemer' olarak isimlendirilen kemer türü, Haçlı Seferleri'nin sonucunda, XII. yüzyılda, özellikle Suriye ve Filistin'de, Avrupa ve Ortadoğu-İslam mimari geleneklerinin karşılaşmasından doğmuş olan, bazı araştırmacıların "Haçlı-Eyyubi" olarak tanımladığı melez üslup içinde doğmuş, erken dönemden başlayarak son zamanlarına kadar Memluk mimarisi bünyesinde varlığını sürdürmüştür. Haçlı yapılarından Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi'nin, XII. yüzyıla ait giriş cephesindeki sağır kemerler, Memluk döneminden de aynı kentteki Barka Han Türbesi'nin (1264-1280) girişini taçlandıran hafifletme kemeri ile Kahire'deki Baybars Camii (1266-69) ve Çeşnigir Hankahı (1307-10)'nın kapı kemerleri örnek olarak verilebilir.¹⁸ Yeni Saray/Yeni Hükümet Binası'nın uzun cephe yapısı ise geç Osmanlı mimarisinde görülen Neo-Klasik tarzı yansıtmaktadır. Cephenin sol tarafındaki bölüm,

¹⁶ Bu tarzda kademeli yuvarlak ve sivri kemerler özellikle İstanbul'da çeşitli yapılarda bolca kullanılmıştır. Nuosmaniye Camii (1755), Selimiye Camii (1801-1805), Nusretiye Camii (1826)Hamidiye Camii (1885), Cihangir Camii (1889), Tütün Hanı (XX. yy başı) ve Ankara Han (XX. yy başı). Bkz. O. Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986, s. 390-393, 425-427, 430-435,464-465, 465; A. M. Aktemur, Karaköy'de Batı Üslubunda Yapıtılmış Sivil Mimari Örnekleri (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2006, s. 152-158. Yafa'ya yakın bir çevre olan Remle'deki Büyük Camii'nin batı kapısı da iç içe kademelendirilmiş sivri kemerli nişi ile bu yapılara benzemektedir.

¹⁷ S. Eyice, "Çeşme" Maddesi, DİA, Cilt: VIII, İstanbul, 1993, s. 279-280.

¹⁸ M. B. Tanman, "Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Memluk Etkileri", Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı "Uluslarüstü Bir Miras", İstanbul, 1999, s. 83; D. Behrens-Abouseif, Islamic Architecture in Cairo, Cairo, 1996, s. 94-95, 104-107.

yüzeyden dışarı taşıntı yapan ve kare kaideler üzerinde yükselen dört yüksek kolonla üçe ayrılmış ve bu bölümlerde dikdörtgen ya da yuvarlak kemerli kapı ile pencereler açılmıştır. Cephenin önünde de dokuz basamaklı geniş bir merdiven yer almaktadır. Bu tarz sivil yapılara Osmanlı ülkesinde, özellikle İstanbul'da sıkça rastlanmaktadır. Bu tipte ele alınmış ilk belediye yapısı olan Altıncı Daire-i Belediye Binası, Yeni Saray/Hükümet Binası'nın cephe düzenini hatırlatmaktadır. Edouard Blacque Bey'in ilk reisliği döneminde (1879–1883), İtalyan Mimar Barborini tarafından inşa edilmiş ve Osmanlı'daki ilk belediye binası olan Altıncı Daire-i Belediye'nin Neo-Klasik tarzda düzenlenmiş cephelerinde tam bir simetri hâkimdir. Geniş kat silmeleri, saçak silmeleri, köşe plasterleri pencere korkuluk ve frontonları ile Beyoğlu'nun örnek bir yapısı olan bina, plaster şeklinde çift kolonla ayrılmış yuvarlak kemerli üç sıra geniş pencereye yer verilen ve cepheden 3 m.lik taşıntısı olan giriş holü cephesi¹⁹ ile Yeni Saray'a benzemektedir.

XIV. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkan, Osmanlı ülkesinde XVI. asrın sonlarına doğru giren ve XVIII. yüzyıldan sonra yaygınlaşan saat kulelerinin bir örneği de Yafa'da bulunmaktadır. 1901 tarihli Yafa Saat Kulesi, meydanlarda yapılan saat kuleleri tarzında olup, kare şekilli ve silmelerle üç kata bölünmüş gövdesi, yuvarlak kemerli kapısı ve pencereleri ile Bursa Saat Kulesi (1904–05), Çanakkale Saat Kulesi (1897–98), Yozgat Saat Kulesi (1908) ve Siirt Saat Kulesi (1905)'ne benzemektedir.²⁰

Eskiden beri Yafa'nın bir liman kenti olması sebebiyle alış verişin yapıldığı pazaryerinde bir caddenin iki yanına sıralanan dükkânlardan oluşan özellikleriyle çarşı, inşa edildiği devrin (XIX. yy. sonu-XX. yy. başı) kent dokusuna uygun bir yapı sergilemektedir. Önceden şehrin etrafını kuşatan surlara bitişik bir alanda, eski şehrin ana kapısının hemen önünde inşa edilmesiyle Türk şehirlerindeki çarşılarla paralellik yansıtan²¹ Yafa Çarşısı, basık ve sivri kemerli dükkân sıraları, üçgen alımlıklı dikdörtgen şekilli ve yuvarlak kemerli pencereli cephelele ile geç Osmanlı sanatının mimari yapısını yansıtmaktadır.

Yafa'daki Osmanlı yapıları, inşa edildikleri dönemde, başta başkent İstanbul olmak üzere devletin çeşitli yerlerindeki kentlerde yaygınlaşan batılı üslupların özelliklerini yansıtmalarıyla imar sistemindeki merkezîyetçi anlayışın Arap eyaletlerini nasıl etkilediğini gösteren örnekler olarak da dikkat çekerler.

¹⁹ C. Can, "Altıncı Daire-i Belediye Binası" DÜNDEN BUGÜNE İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ, Cilt: I, İstanbul, 1993, s. 223–223.

²⁰ H. Acun, Anadolu Saat Kuleleri, Ankara, 1994, s. 12–14, 38–39, 44, 54–56.

²¹ M. Cezar, Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul, 1985, s. 46–47.

Foto. : 1- Yafa'nın genel görünüşü

Foto. : 2- Yafa Limanı

Foto. : 3- Yafa'dan eski evler

Foto. : 4- Bahr Camii

Foto. : 5- Bahr Camii

Foto. : 6- Mahmudiye Camii, genel

Foto. : 7- Mahmudiye Camii, güney cephe

Foto. : 8- Mahmudiye Camii, batı kapı

Foto. : 9- Mahmudiye Camii, güney kapı

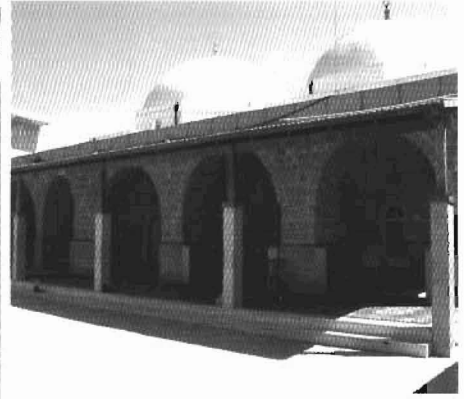

Foto. : 10- Mahmudiye Camii, avlu ve son cemaat yeri

Foto. : 11- Mahmudiye Camii, harim

Foto. : 12- Mahmudiye Camii, mihrap ve minberi

Foto. : 13- Cebeliye Camii

Foto. : 14- Cebeliye Camii

Foto. : 15- Cebeliye Camii, harim

Foto. : 16- Sıksık Camii

Foto. : 17- Sıksık Camii, sebil

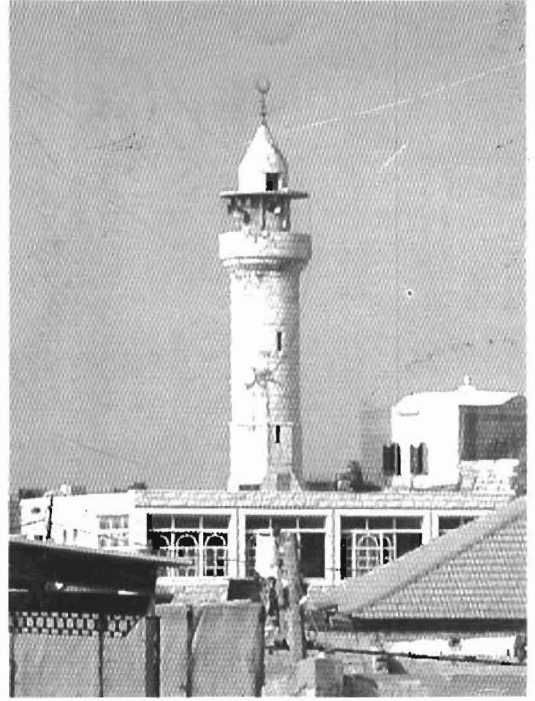

Foto. : 18- Acemi Camii

Foto. : 19- Hasan Bey Camii, genel

Foto. : 20- Hasan Bey Camii, güney ve doğu cepheleri

Foto. : 21- Hasan Bey Camii, avlu ve kuzey cephe

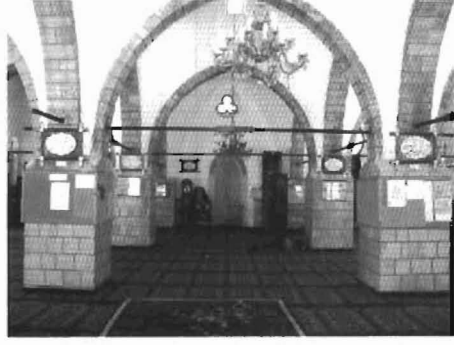

Foto. : 22- Hasan Bey Camii, harim

Foto. : 23- Ebu Nabbut Sebil, eski görüntüsü

Foto. : 24- Ebu Nabbut Sebili

Foto. : 25- Mahmudiye Camii'ne Bitişik
Sebil

Foto. : 26- Süleyman Paşa Sebili

Foto. : 27- Eski Saray

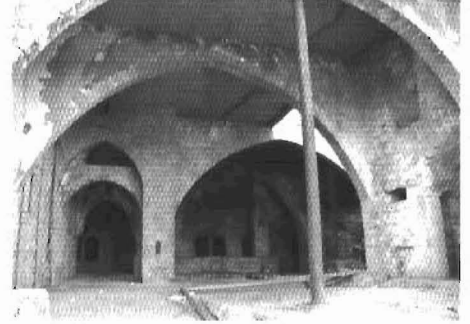

Foto. : 28- Eski Saray, içi

Foto. : 29- Yeni Saray'ın eski görüntüsü

Foto. : 30- Yeni Saray'ın restore edilmiş hali

Foto. : 31- Saat Kulesi

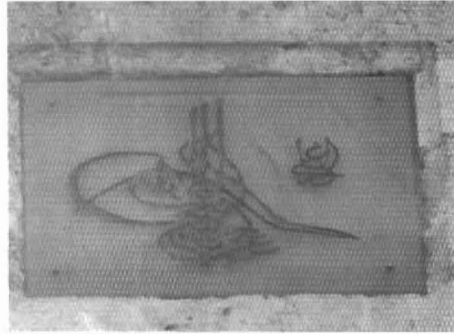

Foto. : 32- Saat Kulesi, II. Abdülhamit'in tuğrası

Foto. : 33- Çarşı

Foto. : 34- Çarşı'nın batı kolu